

2 Carvalho Calero e a historia literaria

Idea, institucionalización e procedementos

Sumario 2.1 Inexistencia da historia literaria acrítica. – 2.2 A produción historiográfico-literaria de Carvalho Calero. – 2.3 Antecedentes e concorrencias. – 2.4 Principios organizadores da historia da literatura en Carvalho Calero: alcance e limitacións.– 2.5 Cabo.

2.1 Inexistencia da historia literaria acrítica

Son múltiples sempre os problemas presentados pola comprensión dos procesos históricos da literatura e pola materialización discursiva subsecuente, tanto se esta optar por fórmulas conservadoras como se a tentativa for a de explorar solucións innovadoras para a historia da literatura. En realidade, calquera proposta historiográfico-literaria é, de seu, problemática. Habería que entender tamén que provisoria, válida só para unha certa fase do coñecemento acumulado e seleccionado, e, con certeza, para unha determinada conxuntura temporal e unha dada perspectiva metodolóxica. Transcorridos dous decenios do século XXI, o anterior pódese afirmar non só con convencemento senón tamén con probas. En relación coa historia da literatura e a propósito de calquera serie historiográfica. Abondaría con reexaminar as idas e vindas do coñecemento histórico ao longo dos últimos cen anos, as alternativas heurísticas e discursivas postas en xogo. Comezaran as máis produtivas delas coas primeiras críticas firmes aos procedementos positivistas aplicados á historia, á historia

entendida como simple ‘ciencia do particular’, segundo Henri Berr e despois Lucien Febvre satirizaron as pautas promovidas por Leopold von Ranke, por eles etiquetadas como *historia historizante*. Resulta evidente, por outra parte, que o curso da historia como disciplina marco, cos seus debates e encrucilladas, afectou de modo directo, e continúa facéndoo, a calquera historia sectorial. Neste sentido, os usos positivistas deixaron unha pegada duradeira, mesmo teimosa, na historia da literatura. Posteriormente, xiros epistemolóxicos como o lingüístico, o espacial e o poscolonial marcaron a necesidade de revisar en que consiste exactamente coñecer e dar a coñecer a historia. E subliñaron así mesmo a conveniencia de sopesar os usos da historia, caracterizada entre outras cousas por unha alta potencialidade performativa como dispositivo textual.

Porque a historia -referido agora o termo non só aos acontecementos do pasado senón tamén á disciplina que dá conta deles- produce efectos. En non poucas ocasións, a revisión e a actualización da historia viñeron da man da emerxencia de suxeitos históricos antes invisibilizados e silenciados, que, desde a exclusión e a subalternidade, desde a diferenza cultural, desde a resposta ao heteropatriarcado, foran construíndo narrativas propias capacitadas para impugnar de forma parcial ou total vellos relatos hexemónicos. Orixináronse así nalgúns casos o que se deu en denominar *contrahistorias*. Outras veces, ese pulo de resposta crítica estimulou a aparición de investigacións doutro signo, non necesariamente historiográfico. Inclusive de especialidades académicas novas. A emerxencia ao longo dos últimos decenios dos Estudos Galegos, como antes a dos Irish Studies, ten algo que ver co que se vén de sinalar. Esta tendencia apunta á idea de que neses marcos epistemolóxicos, en que as historiografías seguen a ocupar un papel central, hai moito en xogo sobre os procesos de autoconstrución semiótica (Domínguez Mallo 2010, 31) que as culturas non cesan de elaborar, de novo con forte pegada performativa.

Calquera proposta historiográfico-literaria preséntase en efecto como problemática, sexa cal for a área específica sometida a observación, ou a escala habilitada para esclarecer as relacións desa área cun dado espazo rexional (o das linguas xermánicas, Europa...) ou global. Éo, así mesmo, con independencia da noción de literatura que se aplique, tan cambiante se miramos atrás con atención. Alén disto, ás veces pode semellar que esa condición problemática aumenta cando se observan procesos referidos a culturas sen un desenvolvemento histórico reforzado polos amparos e potencialidades que sen dúbida ofrecen os Estados modernos (González Millán 1992; Figueroa 2010; Martínez Tejero 2014; Samartim 2017; Topuzian 2019). Nalgunha medida é así, sobre todo porque estas entidades, desde hai dous séculos como pouco, veñen patrocinando dúas vías poderosas de intervención. Por unha parte, promóvense series historiográficas diversas –a historia literaria entre elas– como factor de construción

e cohesión nacional-estatal e de xestión institucional e ideolóxica dunha determinada identidade colectiva. Por outra parte, actívanse, adoito con eficacia, os mecanismos de control social e político para debilitar series alternativas, cuestionadoras daquela cohesión estatal sobre bases como as asumidas por movementos identitarios rivais; nomeadamente, pero non só, os de marca igualmente nacional, construtores eles mesmos de identidades outras.¹ As tensións correlativas a ese tipo de situación, que é a ordinaria, poden verse como resultado das rivalidades entre nacionalismos ou programas identitarios concorrentes; aínda que, como demostran a semiótica da cultura e a propia teoría social, interveñen así mesmo outra clase de factores, aparentemente menos políticos que os aludidos.

O anterior, semella obvio, non é privativo de ningún lugar. Na práctica, é unha pauta común, diríase que universal. Obedece a lóxicas sistémicas suficientemente estudadas e descritas polas ciencias sociais. Cabe reafirmarse, por tanto, na inexistencia de propostas historiográfico-literarias aproblemáticas, algo que se debe, entre outras razóns importantes, ao feito certo de que tampouco existen modelos ou desenvolvementos acríticos da historia literaria. Con certeza, ningunha historia literaria é acrítica, por moito que en certa altura, hoxe afastada no tempo, esa puidese ser unha aspiración metodolóxica patente para determinadas concepcións epistemolóxicas; nalgúns casos, inxenuas no seguidismo das ciencias experimentais, que explicarían os fenómenos dos que dan conta sen os avaliaren; noutras conxunturas, mesmo cínicas na argumentación, para postular que no fenómeno literario primarían procesos naturais, estraños á dialéctica de intereses antagónicos e ás presións da hexemonía cultural, e, en consecuencia, alleos á conflitividade socioeconómica, cultural ou política.

A realidade non é tan simple. Toda historia literaria vincúlase de feito a un conxunto de decisións eminentemente críticas: unha concreción do seu exacto obxecto de estudo; unha asunción operativa de límites (espaciais, temporais, culturais, étnicos, lingüísticos, relixiosos...); unha certa distribución periodolóxica; un non sempre declarado estatuto sobre a autoría lícita e sobre a lexitimidade do suxeito produtor de literatura, con arestas como as condicións esixíbeis aos autores para ingresaren na historia en función de factores

1 Os historiadores non sempre perciben de forma acaída a importancia que a crítica e a historia literarias tiveron en procesos de construción nacional, concretáanse estes ou non a medio prazo na creación ou consolidación dun Estado. Compróbase, por exemplo, as escasísimas mencións, case accidentais na práctica, dunha obra como a *Historia da literatura galega contemporánea* de Ricardo Carvalho Calero en libros como *De provincia a nación* (Beramendi 2007) ou *Identidade e afectos patrios* (Villares 2017). Certo que a pegada histórica dunha obra publicada en 1963 non pode ser tan decisiva como a derivada de contributos máis ou menos similares debidos a referentes como Manuel Murguía ou Ramón Otero Pedrayo.

ideolóxicos, estéticos, de clase, de xénero, de orientación sexual, pero tamén con incidencia das extremas fixadas entre produción/autoría ‘culta’ e produción/autoría popular ou tradicional; un entendemento da canonicidade referido ás marcas ou aos valores activados para a selección do ‘mellor’ e propor así un canon; unha forma de se relacionar e dialogar coa tradición historiográfica anterior e cos seus efectos discursivos e ideolóxicos; e, por rematar, unha determinada percepción sobre algúns aspectos relacionais da literatura coa cultura, con outras artes e medios, coa historia, co pensamento, coa ideoloxía... Todos eses momentos, calíbrense ben, son momentos indefectiblemente críticos. Neles exercítase o criterio, o xuízo, o programa. E todo isto presupón a consideración -de novo, crítica- dunha rede de problemas e solucións, con engarces e consecuencias por completo determinantes do resultado final da historia da literatura proposta, tanto no plano heurístico-metodolóxico como no axiolóxico, no ideolóxico, no discursivo e noutros varios. Por razóns como estas que se aducen, cabe ver en cada historia da literatura unha resposta á tradición historiográfica coa que dialoga e mais unha especie de provocación intelectual ao presente e ao futuro aos que se dirixe en demanda de resposta lectora.

Ricardo Carvalho Calero mostrou en diferentes lugares ter cabal consciencia de aspectos como os que se veñen de enumerar. Fíxoo de modo especialmente diáfano na entrevista publicada por Francisco Salinas Portugal, sostida poucos meses antes de morrer. Nas páxinas dedicadas a repasar o seu labor crítico e historiográfico (Salinas Portugal 1991, 51-6), Carvalho mencionaba que asumira esta tarefa desde o entusiasmo militante no ideario galeguista, pero que sobre ese apego aspirou a impor un método -mellor sería quizais falar dun procedemento- consistente de partida en estudar autores e obras como se lle fosen por completo alleos.² Recalca esta chave deontolóxica, en particular, porque interpreta que a crítica literaria galega, con escasas excepcións, mantivera ao longo do tempo unha acusada dependencia da ideoloxía e da militancia política de quen a exerceu. Dito en termos sociolóxicos: no parecer de Carvalho, a crítica non conquistara espazos de autonomía en relación co campo de produción ideolóxica galeguista ou nacionalista. Sobre ese convencemento, pensaba que antes da súa *Historia da literatura galega contemporánea* (en adiante HLGC) «non existía propriamente unha crítica literaria galega» (52) e, en consecuencia, tampouco unha historia literaria merecedora de tal nome. Claro que esta clase de consideracións son sempre delicadas, mesmo controvertidas, se non van acompañadas

² «[E]u tratei os escritores galegos como se non fosen escritores galegos», di a Salinas Portugal (1991, 53). Á marxe disto, o entrevistado non detalla case nada nas ordes epistemolóxica e metodolóxica, se ben sostén que a súa intervención como estudoso do feito literario aspirou a fundamentarse sempre no rigor científico.

dunha exploración mínima das determinacións –sempre as hai, e non é sinxelo declaralo– ás que o traballo propio como crítico e como historiador se veu sometido. Por volver á linguaxe sociolóxica, estamos a falar en efecto de *habitus* e de *doxa*. Comezando, por exemplo, polo gusto e os prexuízos persoais, algo ao que todo crítico ten con certeza dereito e que quizais se acentúa no caso dos que exercen ademais como creadores literarios, mais que obviamente inducirá marcas directas no sistema de valores e na canonicidade que toda proposta historiográfica asume. E, sen dúbida, no canon resultante dos operativos crítico-axiolóxicos desenvolvidos.

Reconsideremos agora brevemente o anotado sobre o carácter provisorio de calquera proposta historiográfica. Será útil para introducirmos algúns apuntamentos sobre as respostas críticas que toda historia da literatura –por provisoria e por crítica– debería recibir, debería mesmo aspirar a recibir. Pois ben, por bastante tempo foi común a valoración de que a HLGC de Carvalho homologaba os estudos literarios galegos cos propios doutras culturas europeas. O instrumento HLGC foi percibido como un selo de desenvolvemento e madureza culturais do que poucas nacións sen estado dispuñan na altura en Europa. Con esta convicción asumíuse por unha maioría ampla de axentes do campo cultural e do campo político galegos que *superar* a proposta representada por ese libro –en exhaustividade, rigor, sistematicidade– era punto menos que imposible. Non só desde o sector de estudosos máis próximo ao autor, nun ou noutro sentido, nun ou noutro ideario, defendeuse longamente que a HLGC era a mellor proposta posíbel nas circunstancias históricas –ditadura e posterior apertura democrática– en que o país se atopaba. Tratábase, para a maioría, da *obra cume* da historiografía literaria galega (Blanco 1984, 173). Tamén da fonte principal do elevado capital simbólico acumulado polo profesor e futuro catedrático da Universidade de Santiago de Compostela.

No entanto, como proposta crítico-historiográfica, a HLGC, o mesmo que calquera outra da súa condición en calquera lugar do mundo, pode e debe cuestionarse. Tan anómalo sería non facelo, en especial andado máis de medio século desde a súa primeira entrega,³ como o é persistir nas adhesións inquebrantábeis a propostas formuladas en 1963 baixo as condicións en que foi preparada e escrita aquela obra. Neste contexto é no que entendo que se debería asumir a existencia do debate, hoxe latente, sobre a vixencia ou a caducidade de

3 Con tanta e tan variada revisión, desde 1963, dos métodos tradicionais da historiografía literaria (que convén non esquecer que son os propios de Carvalho); con novas percepcións da entidade dos diversos suxeitos culturais e políticos, tamén da súa axencialidade efectiva; cos novos usos e funcións atribuídos á historia cultural e/ou literaria; coa necesidade inadiábel de revermos o canon; ou, por rematar esta serie de factores, co debate sobre o nacional e o posnacional e a súa incidencia nas historiografías afectadas (Domínguez Mallo 2010).

tan monumental proposta. Un debate perfectamente lexítimo que, como é lóxico, se vincula con concepcións, métodos, epistemoloxías, militancias (e tamén, de novo, gustos, prexuízos...) *outros*, os propios de que exercen a revisión crítica dunha proposta allea.

Entre esas concepcións, as que probabelmente deban ser atendidas e analizadas con maior urxencia serían as procedentes dos feminismos. Boa mostra é a lectura crítica formulada por Helena Miguélez-Carballeira no capítulo «Sexuando o pai da nação» da súa fundamental monografía *Galiza, un povo sentimental?* ([2013] 2014, 159-203), precedido e continuado por artigos en revistas especializadas e en prensa, ás veces con afervoadas respostas. A autora examina con ostensíbel dureza, pero á vez con solidez argumentativa, o réxime historicista heteropatriarcal asumido por Carvalho na súa HLGC. Merecerían tamén atención para o que aquí se dirime lecturas críticas procedentes dunha revisión periodolóxica da ordenación e distribución carvalhocalerianas da historia, tal como pode exemplificarse na recente proposta de Anxo Angueira (2019, 149-56, especialmente),⁴ ou nas previas desenvolvidas por Francisco Rodríguez Sánchez (1996), quizais menos adeptas ao modelo de Carvalho do que se indica.⁵ Outro asunto é, e non hai máis remedio que facelo explícito, que entre aquela serie mencionada de epistemoloxías, métodos, militancias, prexuízos..., sexa este último sector o que centralice e dirixa, directa ou indirectamente, de xeito aberto ou camuflado, as respostas ao modelo crítico-historiográfico de Carvalho. E, con sinceridade, iso é o que parece encamiñar lecturas como esta de Angueira que acaba de mencionarse; a cal, en contra do pretendido, non demostra que a asunción a partir de certa altura polo profesor ferrolán do reintegracionismo o conducise a renegar do sentido por el mesmo dado ao termo *Rexurdimento* (menciónese así, *Ressurgimento* ou como for), nin moitísimo menos a alterar a súa comprensión xeral «da historia cultural, lingüística e literaria de Galicia» (Angueira 2019, 152). Proclamar tal cousa non parece nin necesario nin xusto.

Non ficaría completa esta panorámica mínima se non se reiterase a alusión ao feito, tamén lesivo baixo expectativas críticas, da ratificación seguidista e en ocasións próxima á apropiación –en definitiva, *acrítica* e ás veces oportunista– do modelo historiográfico de Carvalho, e del mesmo como intelectual, lingüista ou incluso político, para proxectar

4 Débeselle tamén ao mesmo autor unha achega que precisamente cuestiona aspectos do debate sobre o canon disposto por Carvalho, en concreto a propósito de Curros Enríquez e en especial do *Divino Sainete* (Angueira 2004).

5 Véxanse en particular as epígrafes «Periodización da Literatura Galega» e seguintes (Rodríguez Sánchez 1996, 11-31). En realidade, o modelo exposto nestas páxinas polo autor é o que se aplica ao proxecto conxunto da *Historia da Literatura Galega* dirixida por Ansedo Estraviz e Sánchez Iglesias (1996), e persiste así mesmo en propostas posteriores inspiradas nesta, como é o caso da *Historia Xeral da Literatura Galega* de Gómez Sánchez e Queixas Zas (2001).

tal urda nas coordenadas histórico-culturais actuais, ben outras das propias do último terzo da vida do autor, aínda que non menos delicadas no referido ao futuro da cultura e da nación. A apropiación, en todo caso, é unha práctica recorrente na dinámica histórica.

Para alén do sinalado, aínda que sen perda da ligazón co arriba anotado como concreción dun obxecto de estudo, non debería darse por feito que a historia da literatura –calquera proposta– deba atender de forma prioritaria o sector das obras e o dos seus autores ou autoras. Interpretar así as cousas supón ignorar as crises e os xiros todos da historia e da historia literaria ao longo do século XX e do que levamos de século XXI. Pero non sempre se pon en práctica o que se anuncia ou se declara en termos programáticos (por exemplo, nas introducións ás historias literarias, lugar privilexiado de atención crítica para calquera analista). Por exemplo, malia o suposto ascendente teórico das metodoloxías empírico-sistémicas no ámbito académico galego nos últimos vinte e cinco anos, só unha parte mínima do que se anuncia como tal garda correspondencia real co núcleo desas prácticas. Tal núcleo é de raíz funcionalista-dinámico e relacional, e postula que os textos considerados literarios son só un sector do que chamamos *sistema literario* e do que debería ser analizado. Pese á vulgarización conceptual circulante, esa etiqueta non é intercambiábel sen máis coa de *literatura nacional*, non pode selo. No heurístico, ademais, aquela propende a explorar heteroxeneidades, mentres que a segunda, polo seu vínculo cos procesos de *nation-building* vixentes desde o século XIX, promove homoxeneidades mesmo alí onde iso supón forzar a realidade sociocultural e identitaria. En definitiva, dar a entender que ‘sistema literario galego’ é o xeito actualizado de referirse ao que antes se chamaba ‘literatura galega’, corresponde non a unha vulgarización benigna da teoría senón a un (auto)engano. En consecuencia, a combinación analítica de criterios sistémico-relacionais con postulados como o chamado por Carvalho Calero *criterio filolóxico* (lingüístico, en realidade)⁶ é contraditoria no heurístico e habitualmente propende á impostura metodolóxica. De feito, o criterio filolóxico, implementado para rebater delimitacións peregrinas da noción de ‘literatura galega’ (en función de criterios biográficos, temáticos, de

⁶ A afirmación de Carvalho na HLCG sitúase como primeiro enunciado da introdución: «Concibo nista obra a historia da literatura galega como a exposición das realizacións e do desenrolo da fala galega no orde literario» (Carballo Calero [1963] 1981, 11). A partir disto recoñece que o que denomina «o espírito galego» –expresión romántico-hegeliana, mesmo herderiana– se expresou ao longo dos séculos XIX e XX tanto en galego como en castelán, e antes incluso en latín. Con todo, reitera, á literatura galega pertencerían unicamente os textos escritos en lingua galega, algo difícil de rebater. Outra cousa é se á literatura adscribimos só os textos (non as institucións literarias, os repertorios, o mercado literario) e se a historia da literatura galega pode abstraerse da consideración de factores externos que condicionaron e condicionan, desde dentro ou desde fóra, a propia pervivencia da literatura galega.

mentalidade...), é moi doado de aplicar ás obras, un pouco menos aos autores e moi arriscadamente aos consumidores, ás institucións, ao mercado. E, claro, o sistema literario é todo iso e algo máis. Non só as obras e a lingua en que están escritas, non só os textos. Tamén os conflitos entre repertorios, entre institucións, entre os públicos dos sistemas concorrentes nun mesmo espazo. Dito noutros termos, procedentes xa da socioloxía histórica que o Círculo Bakhtín exploraba hai case un século: a efectos epistemolóxicos e programáticos debe decidirse se se opta por ver a literatura como produto ou vela como produción. Isto afecta non só á teoría e á crítica, senón centralmente á historia da literatura e aos seus obxectivos e metodoloxía.

2.2 A produción historiográfico-literaria de Carvalho Calero

A produción historiográfico-literaria de Carvalho Calero non se limita ao manual que aquí concentrará a nosa atención, a HLGC, coas edicións sucesivas de 1963, 1975 e 1981.⁷ A primeira edición indicaba que o volume entón entregado era o primeiro da HLGC,⁸ cun total de oito capítulos precedidos por unha «Introducción», e seguidos por un «Cabo», un «Cadro sinóptico» e unha «Bibliografía», ademais dun «Índice onomástico» e un «Índice de láminas». Eses oito capítulos eran: «A literatura galega dende a invasión francesa até a morte de Fernando VII», «O romantismo. Precursores de Rosalía», «Introducción ao estudo do Renacemento pleno», «Rosalía de Castro», «Eduardo Pondal», «Manuel Curros Enríquez», «Os diádocos» e «Os epígonos». Os novos capítulos a partir da segunda edición foron os cinco seguintes: «A literatura postrenacentista», «A época das Irmandades», «O Grupo *Nós*», «Os novecentistas» e «Os tempos do

⁷ Aínda que na primeira edición consta 1962 como data do depósito legal, o colofón indica como data de impresión o 3 de febreiro do ano seguinte, cuadrexésimo aniversario do pasamento de Murguía (o libro encetaba xustamente a Colección Murguía de Galaxia). Por outra parte, a indicación cronolóxica *1808-1936* apareceu como parte do título con plenos efectos para catalogación bibliográfica só na terceira edición. Na primeira edición figuraba unicamente na cuberta, non na portada. Ese acoutamento temporal tampouco aparece na tradución ao castelán do libro (1976), debida a Luís Castro Nogueira. As citas e mencións que aquí se realicen referiranse sempre á terceira edición.

⁸ En realidade, nunca houbo un segundo volume da obra. En 1973 esgotárase a primeira edición, polo que pareceu conveniente á casa editora xuntar o que ían ser dous volumes nun só. A terceira edición repetiu o decidido por Galaxia para a segunda. Os números de páxinas sucesivos foron 568, 894 e de novo 894. Na segunda edición un prólogo informa sobre as modificacións de carácter lingüístico. A terceira edición levou outro prólogo breve que explicaba as novidades mínimas: grallas corrixidas, datos completados onde foi preciso e pouco máis. Indicouse ademais que non se trataba dunha edición «totalmente corrixida e aumentada, nen tampouco unha simple reimpresión da edición anterior» (Carvalho Calero [1963] 1981, 5).

Seminario».⁹ A «Introducción», conservada intacta nas dúas edicións posteriores á inicial, é un texto máis que substancioso no plano declarativo xeral; e tamén o é en aspectos supostamente tanxenciais, non sempre diáfanos nunha lectura apresurada. Sería útil vela con modo.

Hai outros títulos de Carvalho Calero posteriores á HLGC e de natureza compiladora que son así mesmo fundamentais, uns máis do que outros, á hora de falarmos da súa produción historiográfico-literaria. Sono en tal medida que parece máis que xustificada a anotación de Salinas Portugal (1991, 22) segundo a cal ese conxunto ben podería conformar «un segundo volume da *História da Literatura*». Estaríamos a falar, cando menos, dos sete títulos que seguen: *Sobre lingua e literatura galegas* (1971), *Libros e autores galegos. Dos trovadores a Valle-Inclán* (1979b), *Libros e autores galegos. Século XX* (1982),¹⁰ *Letras galegas* (1984),¹¹ *Estudos e ensaios sobre literatura galega* (1989a), *Umha voz na Galiza. Artigos de jornal (1933-1989)* (1992) e *Escritos sobre teatro* (2000), este último interesante así mesmo para unha perspectiva histórico-comparatista, ben presente xa na HLGC.¹² Ningún deles incorpora reflexións de calado ou pasaxes pormenorizadas de tipo teórico, programático ou metodolóxico so-

9 *Diádocos e epígonos* son etiquetas probablemente tomadas por Carvalho das empregadas en 1843 por Johann G. Droysen na súa *Geschichte des Hellenismus*. O capítulo dedicado a Pöndal (237-333) é o máis extenso da HLGC, seguido polo que estuda Rosalía (145-234) e o que se ocupa dos diádocos (401-67).

10 Da serie que se detalla, esta compilación de 1982 é probablemente o volume que con maior claridade pode lerse como complemento da HLGC, tal e como o propio autor recoñeceu (vid. *infra*).

11 Volume tamén suplementario da HLGC, cunha peculiaridade de interese, a de introducir textos que exploran ou problematizan, en ocasións con asperidade, lecturas críticas alternativas á asumida polo autor, nun abano que vai da crítica biografista á psicanalítica ou á feminista. Esta clase de propostas comparece –é o lóxico– noutros estudos do autor. É notábel xa como uso crítico, con obvias repercusións historiográfico-literarias, no discurso de ingreso na Real Academia Galega (Carballo Calero 1959, 15-21).

12 Poderían engadirse, xa noutra escala, algúns títulos máis. Entre eles, unha unidade didáctica para a UNED sobre a literatura galega desde as orixes até Rosalía (1977), as compilacións de traballos de temática rosaliana ou sobre Castelao, xa de carácter monográfico (1959; 1979a; 1989b) ou o volume póstumo *Do galego e da Galiza* (1990). Tamén un volume como *La fuerza pública en la Universidad de Santiago y otros escritos escolares (1930-1933)* (1987), que integra algúns traballos sobre poesía datados nos anos trinta. Entre os contributos de Carvalho sobre Rosalía de Castro é tamén relevante aos efectos aquí tratados o ensaio «Arredor de Rosalía», do volume *7 ensayos sobre Rosalía* (Pimentel et al. 1952, 19-39). Torres Feijó (2002) sinala nel unha toma de posición no campo literario de posguerra para combater ideas asentadas e canonizar Rosalía por riba de calquera outra referencia cultural galega, incluídos os máis prestixiados escritores galegos en castelán, Pardo Bazán e Valle-Inclán. Cabe perfilar a idea de fondo: consistiría no intento de lexitimar a literatura galega como organicamente diferencial, trazando en Rosalía o seu epónimo. Por outra parte, Carvalho asinara no verán de 1963 un contrato para participar, co capítulo «Literatura gallega contemporánea (1900-1963)» que entón se dispuña a redactar, na *Historia general de las literaturas hispánicas* dirixida por Guillermo Díaz-Plaja, publicada en seis volumes entre 1949 e 1968 (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 312). Descoñeza as razóns polas que esa participación finalmente non se concretou.

bre as concepcións historiográficas do autor. Tampouco sobre a súa visión específica da historia literaria, nin sequera na súa dimensión galega. Faltan igualmente, como na propia HLG, referencias claras e explícitas ás lecturas en que o autor se inspirou para concretar o seu *modus operandi* como historiador da literatura. Isto demanda a formulación de conxecturas ou hipóteses de traballo por parte de quen aspirar a entender por que Carvalho fixo historia literaria como o fixo e non doutra maneira. Con todo, hai algúns apuntamentos iluminadores. Un deles localízase nunha «Nota liminar» a *Libros e autores galegos. Século XX*:

Do moito disperso que sobre a materia podía arrecadarse, pareceu conveniente espigar o que segue, o que en certo xeito cabe contemplar como un complemento da *Historia da literatura galega contemporánea*. Endebén, este libro non é en modo algún a continuación daquela obra. Por unha banda, trátase de autores nela estudados que agora se consideran nalgún aspecto particular. Por outra, aparecen escritores máis novos, autores da posguerra que non se mencionaban na *Historia*. Mais, aínda que os traballos se teñen sometido a unha certa ordenación, agrupándose segundo certo sistema, a elaboración dos mesmos non respondéu a sistema algún. Está o lector en presenza dunha colección de traballos, e non dun traballo de historia da literatura. Así, nin se fala neste libro de todos os escritores importantes que abranxe o período, nin se percorreu equilibrio algún antre o número de páxinas adicadas a cadaquén e a transcendencia que se poda atribuír á súa obra. Que se insista máis ou menos sobre tal ou cal figura, débese a razóns ocasionais. (Carballo Calero 1982, 3)

Na interpretación de Carvalho, segundo cabe inferir a partir do anterior, habería unhas esixencias mínimas para unha historia da literatura digna deste nome. Os principais deses requisitos, que son á vez ideas-chave, serían as catro seguintes: 1) unha historia da literatura é un traballo unitario e sistemático, non unha rima de materiais; 2) calquera historia da literatura debe aspirar á exhaustividade a partir dun certo principio selectivo; 3) unha historia da literatura ordénase e organízase sobre principios claros de xerarquización a partir da transcendencia ou alcance posterior dos autores estudados; 4) un dos principios organizadores básicos dunha historia da literatura é o autorial. Respecto aos requisitos segundo, terceiro e cuarto, resulta máis que iluminador o derradeiro parágrafo dunha carta que Carvalho dirixiu a Ramón Piñeiro o 5 de xullo de 1961. Nela lese o que segue:

Para a *Historia*, teño xa redactados todos os capítulos relativos a figuras de primeira e segunda liña do XIX. Só me falta a enume-

ración –o máis completa posibre– das figuras de terceira e carta categoría. (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 267)

Alén das xerarquías trazadas, é igualmente clarificadora a posición sobre a necesidade, de inequívoca marca positivista, de fornecer listaxes completas mesmo de autores considerados menos que secundarios.

Chegados aquí, debemos preguntarnos pola existencia doutros lugares en que o autor concretase un pouco máis os que entende como principios organizadores dunha historia da literatura. Tras iso, tamén se debería intentar destacar algúns lugares críticos en que por parte de diferentes analistas se prestou atención a esa mesma dimensión. Tras facelo, observaremos con algún detalle o que se nomeou como *modus operandi* de Carvalho Calero como historiador. Pero antes que todo isto é preciso contextualizar historicamente a súa proposta. A este respecto, serían varios os aspectos merecedores dunha atención mínima, se ben só se poderán introducir neste momento sucintas notas en bosquexo das situacións correspondentes. Entre eses aspectos, os principais serían os seguintes: o lugar da HLGC na produción do autor e a validez ou vixencia das obras historiográfico-literarias existentes en 1963, as relacións con outros posíbeis proxectos historiográfico-literarios converxentes ou concorrentes, os encaixes do proxecto nas relacións entre os galeguismos/nacionalismos interior e exiliado e, sen dúbida, as coordenadas xerais da historia da literatura no plano internacional no momento en que Carvalho traballa a súa proposta. Nisto último non será posíbel deterse aquí.

2.3 Antecedentes e concorrencias

Vaiamos, de forma esquemática, cos primeiros deses aspectos. A HLGC é un dos resultados maiores dos tres lustros (1950-65) pasados por Carvalho en Lugo como profesor e director non oficial do Colegio Fingoy. Segundo se expón no prólogo á súa terceira edición, a tarefa comezara a perfilarse en 1953. O autor conta que un día dese ano recibiu en Fingoi a visita de Ramón Piñeiro, quen lle solicitou ‘formalmente’ que preparase unha historia da literatura galega. Engade que se puxo inmediatamente a desenvolver a encomenda, cabe imaxinar que en simultaneidade coa redacción da súa tese de doutoramento e con outros proxectos de creación e de investigación. Sábese que oito anos despois, a finais de 1961, xa tiña listo o libro. Consta así mesmo que o ano 1962 ficou para revisións e correccións. De todo isto dá cumprida conta o seu *Epistolario a Francisco Fernández del Riego* (Carballo Calero 2006).

Lendo as cartas dos anos cincuenta, é fácil facerse unha idea do que foi aquela angueira en Fingoi. Del Riego subministraba os materiais

bibliográficos e hemerográficos aos que Carvalho non tiña acceso, moi cuantiosos. De aí que, en carta a Piñeiro de 4 de maio de 1960, aquel sexa cualificado por Carvalho como «central de abastecimentos» (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 245). As cartas dese tempo falan apenas diso: esforzos, avances, dúbidas, edicións non localizadas, préstamos, copias e moi pouco máis. En conversa co xornalista Perfecto Conde, Fernández del Riego engadiría un complemento informativo sobre aquela dedicación e outras posteriores de Carvalho:

fixo todo o que lle encomendamos e sen retribución de ningún tipo. (Conde 2018, 162)¹³

Por motivos como os indicados, tampouco faltou quen suxeriu que a obra historiográfica da que estamos a falar non foi propiamente da autoría única de Carvalho, algo que parece como mínimo desmedido.¹⁴

Asunto paralelo a este é o da cooperación familiar, e para as edicións posteriores tamén a de profesoras axudantes na Facultade de Filoloxía compostelá. Carvalho anotou e agradeceu nalgún caso aquelas axudas, con certeza de modo parco. Sobre o primeiro, recóllese algo no propio epistolario con Fernández del Riego; en concreto, nunha carta de 20 de novembro de 1962 (Carballo Calero 2006, 337-8), comentada por Miguélez-Carballeira (2012, 379, 385), relativa á delegación de funcións en María Ignacia Ramos. Nunha interpretación desafortunada que orixina unha seria acusación, Miguélez-Carballeira atribúe esa delegación non ao que a carta realmente di –que a esposa de Carvalho o auxiliou na corrección das probas de imprenta da HLGC–, senón ás lecturas dalgunhas das obras literarias estudadas nese volume, efectuadas por Ramos, segundo a investigadora citada, para liberar Carvalho desa tarefa e así aforrar tempo.¹⁵

13 Informa noutro sentido María Dolores Villanueva Gesteira (2015), quen revela pagos a Carvalho e a outros colaboradores de Galaxia, entre eles o propio Fernández del Riego, por determinadas publicacións.

14 Confróntese, en calquera caso, co indicado polo propio autor no texto que antecede á bibliografía do volume. No seu parágrafo inicial lese o seguinte en relación coa HLGC: «Unha obra escrita por un so home, que contou con amigos que lle proporcionaron libros, pero non con colaboradores literarios, nin xiquera con axudantes que lle prepararan mecánicamente as papeletas que debería utilizar» (Carballo Calero [1963] 1981, 785).

15 «In a letter dated November 20, 1962, Carvalho explains how, when pressed for time, his wife would read the literary texts about which he would then write in the HLGC» (Miguélez-Carballeira 2012, 385). Para alén deste inoportuno equívoco, declaracións recentes a *Nós Diario* da filla máis nova do autor, María Victoria Carballo-Calero Ramos, non deixan dúbidas sobre a asistencia familiar permanente durante os anos de redacción da HLGC: «A miña casa xiraba toda ao redor do meu pai [...] [A] vida de miña nai era totalmente suxeita a el [...] Na súa mesa sempre tiña alguén en fronte que ía collendo e rexistrando as anotacións [...] As notas da *Historia da literatura galega* foi toda feita [sic]

Por outra parte, o primeiro epistolario publicado coas cartas de Piñeiro a Carvalho (Piñeiro 2005) non recolleu envíos entre decembro de 1951 e abril de 1960, de modo que deixou fóra de foco o tempo que máis nos interesa aquí. Porén, aquel conxunto inicial de 49 misivas ampliouse extensamente nunha compilación posterior que se acaba de mencionar (Carballo Calero, Piñeiro 2015), alcanzándose a cifra de 226 cartas, sumadas as de ambas as autorías. Con acume, os editores deste segundo volume subtitulárono *Historial dun libro*, xustamente pola nutrida información relativa ao esforzado proceso de escritura da HLGC. Moitas das cartas de Carvalho redundan en cuestións como as sinaladas a propósito do epistolario con Fernández del Riego, se ben cunha cadencia discursiva case nunca precipitada. Ademais, a miúdo incorporan elementos que contribúen a clarificar posicións crítico-historiográficas importantes. Un exemplo atópase na carta de 7 de xaneiro de 1962, en que Carvalho expón cal é a clase de literatura que xulga acaída e oportuna para o país, marcando así distancias con outras opcións. Sería unha literatura

equilibradamente condicioada polas coordenadas de tempo i espacio, polo factor cronolóxico e o xeográfico, (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 278)

de xeito tal que nin fose anacrónica nin tampouco anatópica; categoría esta que destina a cualificar a produción dos autores que procuran estar ao día nos rumbos das correntes literarias internacionais, pero que non acaban de «afincarse no propio chan» e aspiran a europeizarse ‘de máis’ (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 278).

Outra carta dirixida por Piñeiro a Carvalho o 6 de novembro de 1951 (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 42-4) resulta así mesmo relevante para o que aquí tratamos. Contén a resposta a unhas críticas algo máis que severas do profesor ferrolán ás dúas historias da literatura galega publicadas naquel mesmo ano de 1951, as de Francisco Fernández del Riego e Benito Varela Jácome, precedentes inmediatos da propia de Carvalho, a segunda aberta a producións de autores galegos tamén noutras linguas, como castelán e latín. As críticas figuraban nunha misiva datada dous días antes por Carvalho. Nela incluía frases como a seguinte:

É un desastre que historien a nosa literatura os que a historian.
(Carballo Calero, Piñeiro 2015, 42)

Estes son os termos en que se respondeu Piñeiro:

con tiriñas de papel que iamos organizando. Entón, cando eu cansaba, viña miña nai e poñíase ela [...] A concepción desa obra foi o centro da nosa vida durante anos» (Bouzas 2019, 25). Cf. Fernán-Vello, Pillado Mayor 1986, 160-1.

Agradézoche moito a franqueza de xuicio ó falar, con motivo das recentes «Historias da Literatura», da errónea orientación das editorías. Como n-unha d-elas cábeme unha responsabilidade parcial de orde «orientador», e como o teu criterio, en materias de literatura, é para min respetabilísimo, sinto certa necesidade xustificativa. Dende logo, a min parécese inxusta a depreciación tan radical que se fai por algunha xente do «Manual de Historia da [sic] literatura gallega» que publicou «Galaxia». Cóntame que, n-algúns casos, o xuicio negativo vai máis dirixido contra o autor que contra a obra mesma. E isto por motivos moi diversos e non todos aceptábeles. Naturalmente que o caso teu é completamente distinto, posto que ti eres da casa e non te move mais preocupación, como decote nos teus xuicios, que a pura ouxetividade. Penso, n-embargantes, que é un problema de nivel. Ti querías unha «Historia» que fixese unha valoración fina e cabal da nosa evolución literaria. A min tamén me gustaría, mais comprendo que no estado aitual dos nosos estudos literarios non se pode pretender iso n-un Manual de divulgación como son os manuales de Galaxia. O manual de «Historia de Galicia» que está a preparar Risco é, do mesmo xeito, unha exposición descriptiva dos feitos. Non son libros para especialistas senon para o público vulgar que carece de instrumentos informativos sinxelos sobre os distintos aspectos da cultura galega e compre poñelos ó seu alcance. ¿Tan lonxe está d-ista finalidade o «Manual» que escribiu o del Riego? (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 42-3)

Despois disto Piñeiro segue mencionando algunhas reaccións positivas á proposta de Fernández del Riego (non se fala nada de Varela Jácome na carta),¹⁶ como as de Rafael Dieste ou Manuel Rodríguez Lapa. Piñeiro manifesta que o libro de Del Riego é o que mellor satisfai naquela altura a encomenda de introducir os lectores no tema. Mais fai outras precisións moi ilustrativas dos proxectos que manexaba. Incide de novo na cuestión axiolóxica e avaliativa, xa mencionada antes e que tanto importaba a Carvalho.¹⁷ Fala así Piñeiro de que faltan aínda moitos traballos parciais de

¹⁶ Véxase a negativa avaliación persoal de Carvalho sobre o proceder crítico-historiográfico de Varela Jácome nunha carta dirixida a Piñeiro o 13 de xaneiro de 1956 (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 91).

¹⁷ Que Carvalho era persoa de sólida formación teórica dotada ademais de fina capacidade crítica é algo que deixan de manifesto numerosos contemporáneos seus. É tamén significativa, por exemplo, a resposta de Ramón Otero Pedrayo ao discurso de ingreso na Academia Galega o 17 de maio de 1958 (Carballo Calero 1959, 105-32). Otero refrese alí a Carvalho como «o grande crítico» (125), encarece nesa dedicación o seu «moito e requintado saber moderno» (107) e salienta o feito de nas súas achegas se advertir sempre a presenza do método, do sistema analítico, mesmo dunha «severidade conceptual» (119). O propio Carvalho amosouse convencido, en diversos lugares, de estar contribuíndo coas súas publicacións a pór en práctica unha «crítica científica».

carácter crítico para alcanzar un manual sintético que fose á vez «unha perfeita táboa de valores das nosas letras» (43). E a partir de aí menciona os nomes de dúas persoas que estarían capacitadas para a tarefa de tratar o conxunto da historia da literatura galega galega dos séculos medievais até a actualidade. Serían Aquilino Iglesia Alvariño –nome anticipado por Carvalho, co expresivo matiz «o único capacitado», na carta previa de 4 de novembro xa citada (42)- e Xosé Filgueira Valverde. Sobre este último engade Piñeiro un comentario que lembrará os longos procesos de Marcelino Menéndez Pelayo coa súa nunca resolta historia da literatura española. Afirmar en concreto que Filgueira levaba entón xa un cuarto de século traballando no proxecto da antedita historia e que «inda se non estreveu a facela» (43). De aquí salta á proposta específica en que matinará tanto tempo, quizais á primeira tentativa de afoutar ao destinatario da carta antes da decisiva visita en Fingoi de 1953:¹⁸

Estou convencido de que hoxe en día é Carballo Calero o único que pode facer unha valoración da nosa literatura, pol-o menos da contemporánea, de acordo co-as atuais eixencias críticas. Folgaríame moito, moitísimo, de que ti o comprenderas así. Pol-o de pronto déchesme unha inmensa alegría ó non desbotar a suxerencia d-ise libro encol da lírica galega moderna. Os materiás e o tempo que precisas sería todo bó de arranxar. (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 43)

En carta de 23 de abril de 1956 Piñeiro chegará a suxerirlle un título, *Historia crítica da literatura galega moderna*, que podería ir precedido –engade– por un volume dedicado á literatura medieval (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 102). A resposta dada a esta carta por Carvalho, de 13 de maio do mesmo ano (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 103-5), é moi reveladora dos problemas, fundamentalmente operativos, que intúe para materializar unha encomenda moi diferente da que podería representar toda a súa produción crítica anterior. Dubida ademais nunha carta posterior se conviría que o seu xuízo crítico persoal cedese algo perante a obxectividade analítica (112) e menciona como posíbel referencia ou modelo –algo inusitado en Carvalho, e ademais sorprende a escolla– o *Manual d'història crítica de la literatura catalana moderna* de Manuel de Montoliu (1922).

O libro do que falaba Piñeiro na cita anterior publicouse en 1955, un ano moi especial para Carvalho. Trátase de *Sete poetas galegos* (Carballo Calero 1955a) con estudos sobre Rosalía, Pondal, Curros, Noriega, Cabanillas, Amado Carballo e Manuel Antonio. Ese mesmo ano, a partir do libro que se vén de citar –«que é como un prototipo do

18 O epistolario non recolle cartas do ano 1953. Hai un salto de vinte e sete meses entre a carta de 6 de novembro de 1951 e a seguinte, de 23 de febreiro de 1954.

texto castellano da tese», dille a Carmen Blanco (Blanco 1989, 138)–, sairía na Editorial Gredos o libro *Aportaciones a la literatura gallega contemporánea* (Carballo Calero 1955b), derivado dunha tese doutoral case homónima¹⁹ lida o 9 de decembro de 1954 na Universidade de Madrid (hoxe Complutense), que acabaría sendo recoñecida con premio extraordinario de doutoramento.²⁰

Aportaciones engadiu aos autores estudados en *Sete poetas gallegos* dous prosistas: Castelao e Otero Pedrayo. No limiar deste libro aparecen algunhas ideas de interese para os propósitos desta análise, tamén polo que ofrecen de balance crítico, o cal constitúe sempre unha fase ineludíbel do quefacer do historiador da literatura. Entre esas ideas, as seguintes. Primeiro, os estudos literarios galegos estarían lastrados pola exaltación sentimental ou a vulgarización xornalística. Segundo, no canon literario galego hai autores perfectamente equiparábeis a outros foráneos de prestixio internacional, que, polo rango estético da súa produción e pola tradición de continuidade que establecen, configurarían «la línea de cumbres del sistema literario a que pertenecen» (1955b, 12). Á marxe da curiosidade de que Carvalho fale dun ‘sistema literario galego’ en 1955 –asunto ao que será ben regresar–, o relevante é máis unha vez o factor estético-axiolóxico como metro de paso á historia literaria, pero entendido este ademais en sentido relacional e, nalgún sentido, teleolóxico, pois parece aludirse a unha liña que vai ou se dirixe cara a algures. Cuarto, a achega fundamental que Carvalho asegura estar a ofrecer, nunca antes presente en traballos crítico-historiográficos referidos á literatura galega, é o que denomina «una valoración objetiva de la obra literaria en cada caso» (1955b, 13). Quinto, unha especie de aposta explícita, certamente arriscada en termos de rigor crítico-historiográfico, polo eclecticismo metodolóxico, dado que sería lexítimo, para Carvalho, acomodar as sistemáticas do estudo ás peculiaridades de cada obra e autor.

No limiar de Carvalho á primeira edición da súa HLGC –e isto é moi relevante no plano de análise da autoconciencia do labor historiográfico–²¹ o autor incorporou unha epígrafe que titulou «Historiografía» e que dá continuidade ao primeiro apartado, «Lingua e literatura».

19 Na tese figuraba o adxectivo *fundamentales* tras o substantivo inicial. Foi retirado unilateralmente pola casa editora sen aviso previo ao autor (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 91).

20 Santiago Montero Díaz foi o relator. No tribunal participaron tamén Dámaso Alonso, Francisco J. Sánchez Cantón, Ramón Fernández Pousa e Francisco Maldonado de Guevara. En carta a Piñeiro, datada o 16 de decembro de 1954, aparecen algúns comentarios de Carvalho sobre as críticas formuladas por Alonso e Sánchez Cantón (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 60-1). As do último incidían na conveniencia de incorporar á tese as producións de Emilia Pardo Bazán e Ramón del Valle-Inclán.

21 Reveláase o mesmo na epígrafe «Historiografía da Literatura Galega», da *Literatura gallega contemporánea (problemas de método e interpretación)* de Francisco Rodríguez Sánchez (1990, 25-39).

Ambos teñen unha extensión similar. O primeiro conságrase a explicar e defender o criterio filolóxico, polo que autor xa optara en data tan temperá como 1931.²² O segundo a trazar a tradición historiográfica coa que dialogaba a nova publicación. Carvalho presenta unha relación bastante completa, embora non exhaustiva, dos contributos historiográficos que precederon a súa proposta. Céntrase sobre todo nas obras autodeclaradas como historias literarias, pero transcende en todo caso esa clasificación e atende tamén outras publicacións, como dicionarios de autores, antoloxías ou obras misceláneas.²³ O panorama comprende así propostas como as debidas, entre outros, a Antonio Couceiro Freijomil, Aubrey Bell, Ángel Salcedo Ruiz, Eugenio Carré Aldao, Florencio Vaamonde Lores e mesmo dalgunhas anteriores como as debidas a Francisco Blanco, Leopoldo Pedreira, Juan de Armada y Losada, Emilia Pardo Bazán, Leandro de Saralegui y Medina ou Manuel Murguía. De case todos apunta algo Carvalho, case sempre a propósito non tanto da metodoloxía como da sensibilidade e gusto estéticos como parámetros críticos. Nese sentido, cabe afirmar que os historiadores que trata con menor distancia son Pardo Bazán e Carré Aldao.²⁴ Mais, consonte ao anticipado, ningún dos seus predecesores lle merece unha valoración plenamente positiva. Algo que podería chamar a atención é a ausencia de comentarios sobre o programa elaborado por Víctor Said Armesto para a obtención en 1914 da cátedra de Literatura Galaico-Portuguesa na Universidad Central. Ou, cando menos, se Carvalho non accedeu nunca a esa documentación, sobre as peculiaridades da traxectoria investigadora e da dimensión científica do historiador pontevedrés, aínda que controvertidas en certos planos, ponderadas moi positivamente por Carvalho andado o tempo (Carballo Calero 1972). Máis rechamante, se callar, é a ausencia de consideracións sobre o labor crítico-historiográfico do Seminario de Estudos Galegos (en adiante, SEG), que, fundado en 1923, tardou moito –dez anos– en activar a Sección de Historia da Literatura, unha das últimas en crearse. Cabe pensar, de feito, que se non fose pola morte temperá de Said Armesto a dimensión historiográfico-comparada dos seus estudos podería ter propiciado unha conexión co programa de intervención do SEG.

22 «Ó decir [poesía] galega entendo, como é natural, a poesía escrita na nosa língoa vernácula» (Carballo Calero 1931, 53).

23 Tamén se detén un momento a mencionar un libro que plaxiou o seu *Sete poetas gallegos*. En concreto, o libro do avogado Francisco Carvajal Capella *Sentimiento y paisaje en la poesía gallega*, de 1956. Véxanse a este respecto as observacións que inclúe en carta de 1 de xullo de 1957 dirixida a Piñeiro (Carballo Calero, Piñeiro 2015, 172-4). E, igualmente, as súas declaracións a propósito da pregunta de Salinas Portugal sobre a posíbel existencia dunha escola crítica carvalhista, cuestión á que Carvalho contesta en termos negativos co engadido seguinte: «Eu creio que sobretudo fun plaxiado» (Salinas Portugal 1991, 53).

24 Ao nome da Condesa, engadirá noutro lugar o de Otero Pedrayo, aínda que como crítico do seu interese persoal máis ben (Blanco 1989, 126-7).

En realidade, a introdución desa referencia ao SEG está supe-
 peditada a unha pregunta específica que é obrigado formular: antes
 da guerra, en que instancias dos campos intelectual e institucional
 galegos se puido/podía decidir a quen correspondía escribir unha
 historia da literatura galega? Pendentes a Academia e a Universidade
 doutras axendas, case parece obvio que a resposta podería orientarse
 ao SEG. A súa Sección de Historia da Literatura foi dirixida desde a
 súa activación en 1933 por Filgueira Valverde, e nela participaron
 entre outros, ademais do propio Carvalho, Otero Pedrayo, Fernández
 del Riego, Iglesia Alvariño, Álvaro Cunqueiro e Fermín Bouza-Brey.
 Os labores fundamentais desta sección foron, segundo Filgueira
 (1978), os estudos sobre as conexións populares da lírica medieval,
 a elaboración dun inventario de textos dos chamados *séculos escu-*
ros, o exame crítico do Rexurdimento e as análises sobre a etapa
 literaria contemporánea. Á marxe do anterior, pode ser de interese
 lembrar tamén os traballos que a Junta de Ampliación de Estudios
 encomendara á súa Comisión de Estudios en Galiza a partir de 1928,
 coa participación de persoas de prestixio, como Fernando Álvarez de
 Sotomayor ou Francisco Javier Sánchez Cantón.

Con todo, quizais sexa máis oportuno centrarse na etapa da dita-
 dura, como xa o fixeron algúns investigadores.²⁵ A quen correspondía
 escribir esa historia da literatura despois da guerra? Quen se adxu-
 dicaba a responsabilidade? Quen tiña a lexitimidade? Tamén aquí
 debe observarse en perspectiva ampla o asunto, aínda que semella
 claro que –neutralizados polo franquismo o SEG, a Academia e a
 Universidade– foi o Grupo Galaxia quen aspirou a exercer un control
 pleno e quen tomou as decisións. Os resultados concretos viñeron
 da man das propostas historiográficas de Fernández del Riego e
 Carvalho Calero, persoas con moi diferente posición e capacidade
 decisoria no seo do grupo indicado, mesmo desde ben antes da fase
 de recusación do profesor ferrolán pola súa opción a prol do reinte-
 gracionismo en proximidade coas ideas de Rodrigues Lapa²⁶ (López-
 Iglésias Samartim 2005; Martínez Tejero 2014; Regueira 2020).

²⁵ Entre outros, Torres Feijó (2002), Domínguez Mallo (2010), Figueroa (2010),
 Martínez Tejero (2012; 2014), García-Liñeira (2015) –traballo inédito que coñezo só por
 referencias–, Villanueva Gesteira (2015), Samartim (2017) e Regueira (2020, 123-36).

²⁶ Por exemplo, Carvalho sempre aspirou a ser visto por Piñeiro e por Galaxia como
 algo máis que o crítico e o historiador literario do proxecto, mais, probablemente, nunca
 o conseguiu. Sobre este particular véxase a recente achega de Xosé Manuel Dasilva,
 centrada nas lecturas críticas efectuadas por Carvalho d'A *esmorga* de Blanco Amor,
 aínda que con certa atención ao asunto que agora nos ocupa. Dasilva destaca ao respec-
 to estas liñas dunha carta de 25 de xaneiro de 1957 dirixida por Piñeiro a Fernández
 del Riego: «O do teatro de Carballo é, dende logo, enoxoso. Eu fixen de barreira durante
 anos. Todo o mal ven do desaxuste entre as súas aspiracións e as súas verdadeiras dotes.
 Ten a teima de ser un gran [o subliñado é de Piñeiro] creador literario (poesía, novela,
 conto, teatro) i-en realidade é un gran crítico» (Dasilva 2020, 98).

En calquera caso, é conveniente contemplar o anterior en relación con outros proxectos. En especial, o da preparación, a partir de 1947, momento da decisiva viaxe de Otero Pedrayo a Buenos Aires, dunha historia de Galiza que dese continuidade ao moito avanzado polo SEG nese eido desde os momentos iniciais de actividade.²⁷ Sobre isto é do máximo interese o epistolario cruzado entre Filgueira Valverde e Otero Pedrayo (2009) –que non debe descontextualizarse do acontecemento que supuxo a incautación do SEG tras a sublevación do 18 de xullo– e tamén o preciso estudo introdutorio a ese volume a cargo de Ramón Villares (11-57), quen esquematiza con rigor o fundamental do caso: a existencia de dous proxectos alternativos para escribir aquela historia, o segundo como reacción urxente e urxida perante o primeiro, a *Historia de Galiza* dirixida por Otero Pedrayo. Non suxeito ao control directo do réxime e dalgún xeito secundado polo Grupo Galaxia,²⁸ este proxecto contou co xeneroso apoio económico do empresario Manuel Puente desde Buenos Aires, e rendeu froitos, aínda que de forma descontinua, a partir de 1962. O segundo proxecto, *Galicia Histórica*, finalmente non materializado como tal malia a obtención dalgúns resultados, sobre todo posteriores á morte do ditador, foi coordinado tamén desde 1947 por Filgueira Valverde e Sánchez Cantón desde o Instituto Padre Sarmiento, por tanto baixo o control das autoridades académicas e políticas do CSIC franquista.

27 A emigración e o exilio, particularmente no espazo rioplatense, puideron ter considerado a posibilidade de promoveren así mesmo unha historia da literatura galega, para cuxa preparación se contaba alí con suficiente masa crítica, considerable infraestrutura editorial e persoas capacitadas para asumir a dirección, comezando por Luís Seoane e Rafael Dieste. As obvias dificultades para o acceso á documentación mínima necesaria puideron empecer a iniciativa, en especial se esta non se entendese limitada á divulgación. Relativamente máis doada puido ser esa tarefa para os profesores exiliados nos Estados Unidos de América. Pénsese por exemplo en Ramón Martínez López, alí exiliado desde 1940, profesor durante tres decenios no Departamento de Linguas Románicas da University of Texas at Austin e membro fundador do SEG e da súa Sección de Historia da Literatura, autor ademais dunha historia da literatura galega do exilio republicano e dalgunhas aproximacións comparatistas aos estudos ibéricos. Martínez López dedicou numerosos traballos á investigación en literatura galega medieval, mais non chegou a materializar unha proposta historiográfica unitaria. Pénsese tamén, con condicións de base moi similares a estas e produción crítico-historiográfica de contrastado mérito, en Ernesto Guerra da Cal, profesor na City University of New York; ou en José Rubia Barcia, profesor na University of California, Los Angeles.

28 Que, en todo caso, en simultaneidade coa aparición da HLGC de Carvalho, encargaría a Xesús Ferro Couselo, vogal xa no primeiro Consello de Administración de Galaxia, unha historia de Galiza coa marca propia da casa editora.

2.4 Principios organizadores da historia da literatura en Carvalho Calero: alcance e limitacións

Carvalho non foi especialmente meticuloso á hora de puntualizar a súa concepción persoal da historia da literatura como disciplina nin a aplicación desta a un caso como o galego. Con probabilidade, non sentiu a necesidade de facelo en detalle. Se cadra, por ter en mente un público que non acharía de menos esa información ao ler a HLGC. Faltan así neste libro, e noutros, as sempre útiles precisións de primeira man sobre as lecturas concretas e os programas historiográficos que, baixo a consideración persoal do autor, foran sentando as bases para a selección dos principios organizadores do seu proxecto como historiador literario. De feito, o máis habitual nas súas publicacións é obviar as escolas e as pautas historiográficas e teóricas que inspiraron tal labor. Se callar, por estimar o profesor que fosen as habituais, as comúns a retos semellantes ao por el asumido. Ou polo propio talante e pola condición aparentemente solitaria e autodidacta que o caracterizaron durante os anos de dedicación docente,²⁹ incluída a etapa universitaria, como hai pouco relembraaba José Luís Rodríguez, para quen Carvalho foi o auténtico ‘inventor’ da historiografía literaria galega (Torres Feijó et al. 2020, 69; máis en xeral, 68-101).

En efecto, Carvalho tivo sempre consciencia de ser autor dun modelo de historia da literatura nunca antes practicado no país. O fundamento desa convicción persoal foi cuádruplo, como xa se anticipou aquí: a autonomía de xuízo crítico respecto a idearios, estéticas/poéticas e intereses de grupo, o cal acaba sendo percibido no seu entorno intelectual e académico como correlato dunha «estricta ética cultural» (García-Sabell, en Carballo Calero 1979b, 7); o acceso directo, persoal e fiábel ás fontes documentais, nunca delegado a terceiros para o acto crítico de lectura; un propósito totalizador e exhaustivo sobre a produción estudada; e, por último, unha aposta pola sistematicidade orgánica. Trátase de aspectos que foron destacados nalgunha medida tamén por algúns dos analistas do seu proceder como crítico e como historiador da literatura³⁰ (García-Sabell, en

29 Miguélez-Carballeira advertiu sobre os excesos dun vocabulario de gabanza e exaltación masculina da produción crítico-historiográfica de Carvalho a partir de usos semellantes a este que aquí se acaba de introducir, descifrabel no seu criterio, en última instancia, como o tropo do heroísmo solitario (2012, 379).

30 É escasa a bibliografía específica focalizada estritamente sobre este sector da produción de Carvalho, cuxa HLGC tampouco recibiu máis que algunha recensión crítica no momento da publicación (por exemplo, de Xosé María Álvarez Blázquez) e non foi obxecto de estudos académicos monográficos, aínda que si de artigos en revistas especializadas e de capítulos de libros, como os asinados por Miguélez-Carballeira (2012; [2013] 2014, 159-203), e por suposto de anotacións, esexeses ou análises de máis amplas coordenadas.

Carballo Calero 1979b, 5-7; Blanco 1984; Rodríguez Sánchez 1990, 36-7; Salinas Portugal 1991, 15-22; Torres Feijó 2002), e que aparecen tratados, mesmo con certa detención, nalgunha fase dos apartados que os seus entrevistadores dedicaron a ese sector da súa produción (Fernán-Vello, Pillado Mayor 1986, 153-71; Blanco 1989, 109-76; Salinas Portugal 1991, 51-6). En relación con isto último, debe facerse notar o feito innegábel de que Carvalho –a instancias de preguntas intelixentemente formuladas– chega a trazar ao final un autorretrato bastante completo de si mesmo como historiador da literatura, por tanto tamén dos seus procedementos e método, aínda que este último termo creo que é de aplicación cuestionábel para un caso como o da HLGC. Axiña se verá por que. Con certeza, esa autopercepción, máis veces reiterada de xeito maquinal que impugnada con fundamento, é, como todas as autoimaxes, susceptíbel de matizacións e digna de réplica. Sería proveitoso, doutra parte, observar algo en que aquí non hai espazo para deterse: os modos en que, en canto operativos discursivo-metodolóxicos, tamén en canto dispositivo –isto no sentido agambiano–,³¹ aquelas decisións de Carvalho, e outras que de seguido se explorarán, influíron no curso posterior da historiografía literaria galega nos diversos espazos ideolóxicos, institucionais e académicos actuantes. E isto a partir xa de propostas como as de Basilio Losada e Pilar Vázquez Cuesta nos anos inmediatos á terceira edición da HLGC, continuadas por outras de autoría individual ou colectiva até a actualidade.

Aínda sendo en esquema, hai algunhas chaves que deben ser destacadas. En primeiro lugar, certas condicións de partida. Carvalho asume que o que fixo propiamente foi asumir encargos –o da HLGC, o da *Gramática* e outros– que lle viñeron dados e que desenvolveu despois de forma disciplinada e leal para contribuír a cubrir carencias detectadas polo galeguismo de Galaxia, de forma parecida por tanto á aplicada durante os seus decisivos anos de formación no SEG (Blanco 1989, 112-14). Esa asunción implicou en boa medida, cando menos en principio, unha asimilación do programa político e cultural de Galaxia e unha conciencia de pertenza a un núcleo específico, o dos ensaístas do grupo (Piñeiro, Del Riego, García-Sabell e Celestino Fernández de la Vega), e de proximidade intelectual e ideolóxica co propio Piñeiro na súa percepción, por exemplo, do marxismo, da fenomenoloxía ou do pensamento existencialista (Blanco 1989, 133-6), se ben Carvalho integra de modo crítico e matizado certas posicións esencialistas do piñeirismo para a delimitación das marcas cultu-

31 «[C]hamarei literalmente de dispositivo qualquer coisa que tenha de algum modo a capacidade de capturar, orientar, determinar, interceptar, modelar, controlar e assegurar os gestos, as condutas, as opiniões e os discursos dos seres viventes» (Agamben 2005, 13).

rais nacionais.³² Doutra parte, o Grupo Galaxia tiña no momento de facer aqueles encargos confianza plena no criterio e capacidades de Carvalho para o desenvolvemento das tarefas adxudicadas e a activación dunha tradición crítica propia³³ (García-Sabell en Carballo Calero 1979b, 6).

Figuraría en segundo termo a complexa dialéctica entre exhaustividade e excelencia, ou entre rexistro totalizador e canon. Carvalho salienta en diferentes lugares o carácter humilde da produción literaria galega ao longo das Idades Moderna e Contemporánea. Pero, probabelmente por coñecer os usos do historicismo positivista europeo, e xa antes o rendemento dos catálogos, bibliotecas e apoloxías típicos da erudición do século XVIII, aspira, tamén a este respecto, a encher baleiros –os da historiografía literaria ausente, a non feita malia o avanzado por Murguía e outros–, e así homologar a historia da literatura galega con outras historiografías continentais que realizaran, ben antes, o esforzo de catalogar practicamente todo o escrito en cadansúa lingua. Por iso afirma:

Catalogar sistematicamente o producido e apontar unha certa xerarquía de valores entre esa produción parecíame indispensable para seguir traballando cun pouco de sentido histórico. (Blanco 1989, 165)

De forma quizais paradoxal, o propósito trazado aspiraba así a conciliar dous designios: o de tratar en conxunto a literatura galega como calquera outra –como se fose *espléndida*, con entusiasmo analítico, «como se fose a literatura grega», dille a Fernán-Vello e Pillado Mayor (1986, 159-60)– e o de examinar as obras e autores concretos co máximo de frialdade, desactivada toda hipérbole, toda sobrevaloración, toda frivolidade crítica, en especial alí onde cabería presupor unha coincidencia en idearios, crenzas, valores... cos propios do historiador (de certo, o autor activara estas pautas nas súas primeiras

32 Sobre o perfil ideolóxico de Carvalho e a súa evolución no tempo véxase tamén Rodríguez Sánchez 2011 e Beramendi 2007 e 2020, ademais de todo o que se fala sobre tal extremo nos libros de entrevistas debidos a Fernán-Vello e Pillado Mayor (1986), Blanco (1989) e Salinas Portugal (1991). Na entrevista que me fixo *Galiza Nova* en maio de 2020 sobre a figura do autor tiven oportunidade de concretar a miña persoal interpretación a este respecto (*Galiza Nova* 2020).

33 Naturalmente, o encargo editorial, igual que o encargo feito por unha corporación, unha asociación ou un grupo de opinión, implica unhas certas condicións e pautas para o suxeito que o recibe e finalmente o materializa. Desde unha perspectiva sociolóxica da literatura nada disto pode ser ignorado. Véxase a este respecto o número monográfico «Logiques de la commande (XXe-XXIe siècles)», publicado na revista *CONTEXTES* (Chassain et al. 2020).

publicacións críticas na revista *Nós*).³⁴ Por esa vía, Carvalho pensou que podía concretarse un canon sólido e duradoiro, blindado de feito, que para el estaría encabezado de xeito inequívoco por Rosalía e, en segundo plano, por Pondal (Blanco 1989, 130-1); unha Rosalía que para tratar de que funcionase como referente universal, Carvalho masculinizou cedendo espazo a máis dunha contradición (Miguélez-Carballeira [2013] 2014, 194-203). No contrapeso destas opcións aparece outra sen dúbida controvertida, a de non prestar exceso de atención á produción dos autores novos, isto sobre o vello convencionalismo filolóxico de tratar só coas obras do pasado, asociadas a traxectorias conclusas. E con este preconceito, outros, os habituais en toda lóxica heteropatriarcal, con introdución de reservas máis ou menos explícitas á experimentación, ao heterodoxo, ao 'desviado' nalgún sentido para unha dada ética, unha dada axioloxía, un dado sentido común.

En fin, xa en terceiro lugar, o fragoso asunto da metodoloxía, non desconectado do anterior. De entrada, cabería afirmar que en Carvalho non hai método propiamente dito. Hai procedementos críticos e historiográficos máis ou menos previstos, ponderados, testados nun contínuum epistemolóxico de base idealista con algunhas concepcións antropolóxicas e sociolóxicas, mais non hai método historiográfico-literario en puridade. El mesmo recoñeceu algo non desemeillante ao que anoto. E por dous motivos, alegaba. Ante todo porque, no seu criterio, cada autor -observación de máis que cuestionábel teor croceano- demandaría unha vía de acceso *ad hoc*, polo que sería absurdo aplicar pautas metodolóxicas homoxéneas para elucidar obras afastadas entre si. E tamén -de novo, xulgo sorprendente a anotación-, porque o esforzo de aplicación do método non pagaría a pena para a análise de autores e obras secundarios, resultaría mesmo dunha «pedantaria perversa» (Fernán-Vello, Pillado Mayor 1986, 157-60; cita en 158). Máis adiante veremos a razón de ser última que explicaría estas opinións.

A ausencia dun método firme non presupón na práctica historiográfica de Carvalho que se renuncie a dialogar coas teorías literarias fundamentais dos séculos XIX e XX que dunha ou doutra maneira o atraeran intelectualmente (Blanco 1989, 118-28; Rodríguez Sánchez 1990, 36-7). Entre elas, o historicismo, a erudición positivista, o biografismo, o comparatismo de base internacional (non supracional), o

34 É peculiar o modo en que baixo determinadas posicións se considerou -con probabilidade, segue a facerse- que o compromiso co coñecemento e co rigor debe ir acompañado por factores de índole emocional ou afectiva no labor historiográfico en xeral e historiográfico-literario en particular. Rodríguez Sánchez (1990, 39), por exemplo, falou do ineludíbel «amor pola realidade estudada» para evitar a mediocridade última en tarefas como a de trazar a historia de literaturas minorizadas como a galega. É discutíbel que o axuste entre os dous designios explorados por Carvalho na HLGC fose exactamente nesa dirección.

formalismo ruso, o estruturalismo e moi especialmente a estilística, algo –isto último sobre todo– que, con certeza, el propio trasladou aos seus discípulos. A pegada da escola filolóxica española e do Centro de Estudos Históricos madrileño é innegábel. Carvalho mostrou no seu diálogo con Blanco un respecto especial por Ramón Menéndez Pidal e Dámaso Alonso. Mais sobre este conxunto de referentes –que recoñece ter aplicado en estudos de caso específicos sobre Dieste (o formalismo) ou Pondal (a estilística)–, e mesmo sobre a consideración doutros teóricos e críticos, como Gustave Lanson³⁵ ou Leo Spitzer, ou da atención a disciplinas como a filoloxía, a retórica, a sociolingüística, a estética, a semiótica ou a historia cultural, Carvalho recalca a primacía absoluta do seu eclecticismo e sincretismo metodolóxicos (Blanco 1989, 170). Nesa armazón harmonizadora de fórmulas, confiada no sentido persoal do gusto e do discernimento, non chega a conxurarse, malia o indiscutíbel rigor analítico e hermenéutico de base, o fascinio de ceder espazos á intuición e á impresión críticas. E isto redunda de novo na minoración do método historiográfico-literario.³⁶

Outra vertente interesante de calquera articulación dunha historia da literatura é a periodolóxica, vinculada ou non a poéticas concretas, como simbolismo ou vangardas históricas, por caso. Neste ámbito, Carvalho mostra sagacidade a propósito dos problemas específicos que recaen sobre as literaturas periféricas e as culturas minorizadas. Tamén aquí, Rosalía é a autora que lle permite calibrar axustes propedéuticos. No seu caso, entre romanticismo e realismo. Carvalho observa o xeito en que se anovan os repertorios nas literaturas periféricas: faríano en función de interferencias externas marcadas por dúas características básicas, chegaren tarde e chegaren debilitadas, polo que converxerían con modelos anteriores e orixinarían produtos esteticamente híbridos, quizais non plenamente homologábeis cos poeticamente ‘puros’ de orixe.³⁷ Sexa como for, esa pauta é decisiva para a súa comprensión dos ritmos histórico-literarios da literatura galega.

35 Carvalho parece ter asimilado en profundidade na súa praxe historiográfica as célebres leis da historia da literatura formuladas por Lanson a principios do século XX.

36 Cf. Salinas Portugal 1991, 21. Tamén o observado por Rodríguez Sánchez (1990, 37) sobre a inevitabilidade do eclecticismo metodolóxico de Carvalho, en función da precariedade do momento histórico en que emprendeu a tarefa e da ausencia de suficiente información publicada complementaria en ordes como a histórica, a lingüística ou a social. Sen dúbida, o déficit xeral dos sistemas cultural e académico galegos durante a ditadura condicionou unha proposta á que sería absurdo, e ridículo, restar méritos, lexitimidade ou importancia. Isto é unha cousa, a cuestión do método é outra.

37 Véxase: «Antre nós o realismo mistúrase co romanticismo de todos os xeitos posibles. Agora interesa unha caracterización naturalista da nosa vida popular. Acentúase o ruralismo e o costumismo nas nosas letras» (Carballo Calero [1963] 1981, 15).

2.5 Cabo

O desempeño académico e intelectual dun determinado suxeito histórico sometido a estudo, a través da súa obra ou da súa traxectoria, debe contemplarse, como calquera outra actividade social, en perspectiva relacional. Así o suxire a socioloxía funcionalista e así o demanda un método como o posto en práctica por Pierre Bourdieu. Isto implica ter moi presente, contra toda idealización e abstracción, a articulación de *habitus* e prácticas sociais, tamén as coordinadas xerais de institucionalización en que se enmarcou a actividade social analizada (no sentido observado xa por Lanson, ou máis recentemente por Jacques Dubois, Xoán González-Millán ou Paul Aron), a xestión dos capitais en xogo (o simbólico é decisivo a propósito do que aquí se trata) e, con certeza, o espazo dos posibles en que se situaron aquela intervención e tomas de posición. Isto último non só porque non sempre é posible dicir/escibir o que se quere dicir/escibir, senón ademais porque mesmo o que se quere pensar está en boa medida determinado polo que é posible pensar, proxectar, programar... nunhas circunstancias históricas dadas e nun certo estado de campo. O papel que cumpre ao analista non é o de xustificar ou lexitimar a analizado, identificándose candidamente con aquilo que aproba ou 'bendí'. Tampouco o contrario, xaora. Sempre é complicado desmarcarse das doxas en xogo, mais a función do analista da historia e da cultura debora ser contribuír a pór en claro o conxunto de condicións en que aconteceu o que aconteceu. E para facelo non é preciso adoptar en exclusiva o procedemento de base filolóxica de tratar de entender os textos (tamén os historiográficos) no seu específico contexto. Debe terse en conta así mesmo que ninguén está capacitado para ollar o pasado desde un punto cero, desligado do seu propio presente e actualidade. Por iso é razoábel, mesmo acaído, someter a relecturas críticas o feito por axentes como Carvalho Calero como escritor, investigador e académico. E facelo coas ferramentas e epistemoloxías do presente –non hai vantaxismo crítico nisto–, tendo en mente o que supuxeron as crises e debates da historia e da historia da literatura no último século. Obviamente, non porque aquelas ferramentas e epistemoloxías fosen as súas, senón porque son as nosas, as que nos cadraron a nós. Esa dialéctica é a que se precisa para exercer o xuízo crítico, que en primeira instancia non ten por cometido nin enaltecer nin desloar ninguén, senón coñecer e dar a coñecer.

Como historiador da literatura galega, Carvalho desempeñou un papel por completo decisivo. Segundo el propio sabía, coa HLGCE estableceíase un antes e un despois naquel campo. Diso nunca coubo dúbida. Ora ben, na súa condición de autor, Carvalho optou. Decidiu o que convíña e o que non aos seus procedementos e operativos metodolóxicos. Decidiu quen, como e en que lugar ingresaba no canon, por exemplo. E de par disto, tamén que repertorios temáticos, xenolóxi-

cos, culturais, estilísticos, sociopolíticos... entraban igualmente no que considerou merecente de canonización. E, xa antes, cales serían as bases e valores dese canon, o que en termos técnicos chamamos *canonicidade*, inelutabelmente unida a unha determinada axioloxía e a unha doxa. Con certeza, esas decisións foron aparentemente libres e individuais, mais foron igualmente de grupo como tomas de posición; condicionadas, por tanto, por un poder simbólico. Corresponderon, o máis do tempo, ao que Galaxia considerou que debía ser: concordaron coa doxa institucional e cultural do grupo, cunha concreta actitude dóxica, de se preferir.³⁸

Pois ben, considero que a determinación crítica de Carvalho, no dobre sentido do substantivo, é o elemento fundamental caracterizador do resultado da súa proposta historiográfico-literaria. Xa se viu en páxinas anteriores que non existen propostas historiográficas acrícticas, isto é evidente. Como tamén o é que non hai historia nin tampouco historia literaria, nin filosofía da historia, que non se fundamente en eleccións teóricas previas. Sobre isto, debe reiterarse a singularidade de que Carvalho fose tan reservado coas fontes empregadas, coas lecturas. Nin polos seus escritos públicos, nin polos epistolarios editados nin polas entrevistas e declaracións que saíron á luz sabemos cales eran os seus modelos historiográficos nin historiográfico-literarios, que historias literarias consideraba que podían funcionar nalgunha maneira como modelos da que el quería facer e fixo. As alusións son escasísimas –algunha, como a de Montoliu, foi mencionada aquí– e non ofrecen maior seguridade sobre case nada.

A propia apelación a un «sistema literario» xa en 1955, que considero que Carvalho tivo presente sempre na súa concepción do que debe ser unha historia da literatura e do que podía ser a súa HLGC, aparece daquela sen filiación nin conexións teóricas específicas. E só tras considerar a fondo as posibilidades reais, pode chegarse á conclusión de que, se ben naqueles anos circulaban algunhas propostas internacionais sobre o concepto de sistema literario –desenvolvidas por autores tan relevantes como Ernst R. Curtius na Alemaña, Antonio Candido no Brasil ou Claudio Guillén nos EUA (este con anticipos en revistas como *Filologia Romanza* xa en 1957), ademais das existentes en espazos académicos checos e eslovacos, na altura case inaccesíbeis non só por motivos lingüísticos–, Carvalho tivo que recibir esas elaboracións, que remitían case todas a traballos publicados en ruso a finais dos anos vinte por Iuri Tinianov e Roman Jakobson, a través do elo básico que conectou toda aquela elaboración funcionalista co mundo hispánico. Ese elo foi indubidabelmente René Wellek, ligado

38 A doxa non se limita na teoría bourdieusiana ao que habitualmente denominamos *opinión*, senón que conforma un sentido común, unha ideoloxía que se asume e non se observa como problemática nin necesitada de discusión pública, pois a doxa é o indiscutido (Bourdieu 1989, 13).

cando novo coa Escola de Praga, quen en publicacións especializadas examinou esa tradición teórica, pero que na súa colaboración nos EUA con Austin Warren para publicar *Theory of Literature* (1949) obviou igualmente orixes e converxencias conceptuais fundamentais, que, por tanto, tampouco pasaron á tradución ao castelán desta obra na editorial Gredos no ano 1953, volume moi utilizado por Carvalho. O capítulo XIX dese volume, redactado por Wellek e titulado «Literary History» (Wellek, Warren 1949, 263-82), atento á concreción do período literario como «system of norms embedded in the historical process» (278), foi con toda probabilidade unha lectura de referencia para o Carvalho historiador da literatura.

Regresemos xa, para concluír, á determinación crítica de Carvalho, non tanto á súa vontade e aspiración de exercitar esa dedicación como ao feito do seu labor historiográfico estar determinado e pautado pola súa preocupación crítica. Xurdira esta, segundo foi sinalado, dunha constatación básica: a inexistencia dunha tradición crítica constituída en Galiza desde o rigor e non desde a militancia. Nacera asociada, pois, a unha convicción consecuenta: a da necesidade de superar aquela fase para dar paso a outra en que se consolidase o que o autor chamaba ‘crítica científica’, sustentada en fundamentos teóricos sólidos, na exclusión de todo sectarismo e na sistematización dos xuízos avaliativos. Porén, de igual maneira que non existe posibilidade de conformar unha historia da literatura á marxe da crítica, debe afirmarse que só con crítica non se constitúe unha historia da literatura.

E algo do anterior debe recoñecerse que acontece na HLGC, quizais xa polas circunstancias da súa propia ideación e do propio proceso de preparación e escritura, coas limitacións propias de tempo e espazo en Fingoi (Blanco 2011; Herrero Figueroa 2020), tan sometidas a aquel fluír entrecortado e algo sincopado de información procedente de Vigo e en menor medida de Compostela. Non se trata, enténdase ben, de que a proposta de Carvalho configure en función do anterior unha serie de traballos críticos xustapostos, relativos a aqueles cumes do sistema dos que falaba o autor xa en 1955 e volvía falar na HLGC –o canon–,³⁹ relativos tamén aos vales e ás chairas daquel sistema, se lle dermos continuidade alegórica á fórmula. Non é iso exactamente. Carvalho, con certeza, non tivo como preocupación exclusiva, talvez nin sequera fulcral, xerarquizar a produción literaria galega catalogando e calibrando autores en función da súa importancia e influencia posterior. Mais é probábel que na súa HLGC haxa unha presenza relativamente exigua dos procesos históricos da vida literario-cultural galega e das interaccións entre os axentes que

39 «A liña de alturas asinalada polos nomes de Rosalía, Pondal e Curros, deseña o perfil culminante do sistema literario galego do século XIX» (Carballo Calero [1963] 1981, 401).

serviron de base ao seu desenvolvemento, tamén das condicións de novo procesuais de constitución dos repertorios e os gustos literarios, das coordenadas sociais e económicas que permitirían identificar os períodos literarios e as súas transicións, dunha observación en profundidade do que se entende por cambio literario e da proxección disto ao curso histórico, ou, en fin, da dimensión institucional do literario. Aí estaría (tamén) unha historia da literatura galega. Non só na atención crítica detallada, exacta e fiábel a obras e autores.

No entanto, o estado do campo académico galego nos anos cincuenta e sesenta é obvio que non habilitaba un espazo de posíbeis máis folgado. Ademais, sería inxusto aseverar que Carvalho se desentendeu de dimensións como as sinaladas, presentes sobre todo no inicio dos sucesivos capítulos da súa proposta historiográfica. É máis, os capítulos novos que incorporou a partir da segunda edición da HLGC, comezando por «A literatura postrenacentista», acentúan esa clase de observacións nas respectivas introducións. É doado constatalo por comparación discursiva e informativa das aperturas correspondentes aos capítulos dedicados a Eduardo Pondal e á época das Irmandades.